

NÉHÁNY SZÓ A MŰELEMZÉSRŐL, VALAMINT A „MŰVÉSZI ÁLLANDÓ” ÉS A „MŰVÉSZI VÁLTOZÓ” PROBLÉMÁIRÓL

Vita Eörsi István líraelméleti cikkével

TAMÁS ATTILA

Talán egy kicsit groteszk, ha magyarországi szerzők nem hazai fórumokon vitáznak egymással, viszont nem föltétlenül káros. A viták által felkorbácsolt habokban néha elvész az indulattalan érvelés halkabb szava, ugyanakkor az is megeshet, hogy olyan hullámokat erősít, amelyekhez igazában kevés köze volna. Csöndesebb vizeken megszólaló, érezhetően senkit támadni vagy éppen „megsemmisíteni” nem akaró szerző szavaihoz kapcsolódva talán eredményesebben — mert erősebb félrehallások nélkül — lehet gondolatokat előadni.

Ezért szólok hozzá Eörsi István cikkéhez. (Lukács György és a líra elmélete — *Híd*, 1966. 11—12.)

Semmiképpen sem azzal a céllal vitázom vele, hogy tagadjam Eörsi-nek azt a kijelentését, mely szerint Lukács György írásai — közülük különösen néhány korábbi — olyan gondolatokat adtak a lírakutatás számára, melyeket tovább lehet fejleszteni, alkalmazni lehet — és amelyeknek továbbfejlesztésével, alkalmazásával adósak vagyunk. Csak örülni lehet annak, hogy Eörsi István ilyesféle feladat megoldására vállalkozott. Egy-két alapkérdésben azonban eltérnek véleményeink.

Először is: úgy érzem, hogy azok számára, akik egyetemes esztétikai kategóriának tekintik a lukácsi „különös”-t, legfőbb ideje volna, hogy többé-kevésbé általános elvi fejtegetéseken túlmenően minél több konkrét példán mutassák meg: mit értenek ezen. Mert mondjuk Balzac regényeinél különösen részletes bizonyítás nélkül is sejthető, miről van szó, valószínűleg József Attila *A város peremén* című ikölteményének elemzése sem adna sok problémát. De ha már mondjuk Petőfi *Minek nevezzelek?* vagy *A négyökrös szekér* című verseit, Adytól *A fekete zongorát* vagy az *Elbocsátó szép üzenetet*, Eluard-tól *A látás létet adot* vagy a *Szabadságot*, József Attilától a *Nagyon fájt* vagy a *Hangyát* nézzük — és itt igazán könnyen folytatható a felsorolás —, akkor nem látszik olyan egyszerűnek a dolog. Más művészeti ágakban — zenében, építészetben — sem hinném, hogy kézenfekvőbb lenne a válasz.

Hadd emeljem ki még egyszer: olyan elemzésekre gondolok, amelyek folyamán nem csupán az rajzolódik ki előttünk, hogy a mű érzéki jellegű, eltér a tudománytól (ezt ui. tudjuk róla), hogy valamilyen általános gondolatokkal kapcsolatban van (ezt is készségesen elhisszük, részletesebb bizonyítás nélkül), hogy társadalmilag determinált (rajta kívül még igen sok másról is tudjuk ezt). Ilyen elemzés azt volna hivatott megmutatni, hogyan jött létre a Lukács által jelzett megismerési mozgások eredményeként szükségszerűen épp az a bizonyos egyedi, semmi mással nem helyettesíthető műalkotás: sajátos rímeivel, ritmikájával, szerkezetével, soraival, szókapcsolataival, elhallgatásaival stb. stb. Mi volt ezekben az a bizonyos általános, ami felé mentében a megismerés visszalendült az érzéki irányában — és viszont. (Esetleg még azt is megmutathatná, hogy mi egyáltalában ennek a két végpont között kialakuló eleven, de a végpontot el nem érő mozgásnak az oka.)

Míg legalább négy-öt különböző típusú lírai műalkotásnak ilyenfajta konkrét elemzését vitaalapul meg nem kapjuk, addig aligha van lehetőség érdemi vita megindítására, hiszen enélkül igen nagy a gondolat félreértésének, félremagyarázásának a veszélye.

Ezzel kapcsolatban szeretném József Attila esztétikájának egy sarkalatos pontjára irányítani a figyelmet. Ő ugyanis a maga esztétikai töredékeiben — azok elnagyoltságai, hibái ellenére — rendkívül világosan határolja el egymástól elméletileg az ún. *művészi állandó* és *művészi változó* mozzanatát, illetve fogalmát. Az előbbi általában „a” műalkotásnak mint olyannak a kritériumait tartalmazza (tehát: mi az, ami minden műalkotásban végső soron egyaránt megvan, aminek az alapján egyáltalán közös névvel jelölhetjük meg őket), az utóbbi viszont egy bizonyos műalkotásnak vagy meghatározott műalkotásoknak a *specifikus milyenségét* és e milyenség fő (társadalmi) determinánsait jelöli meg, illetve jellemzi. (Tehát azt: miiben ill. miért térnek el bizonyos műalkotások más műalkotásoktól.) Mintha Marx ismert nagy jelentőségű, többnyire azonban könnyedén kezelt kérdésfeltevésére keresett volna itt a Marx által odavetett szellemes szavaknál elmélyültebb, tudományosabb választ: „... a nehézség nem annak megértésében rejlik, hogy a görög művészet és eposz bizonyos társadalmi fejlődési formákhoz fűződik. A nehézség annak megértésében áll, hogy számunkra még műélvezetet nyújtanak és bizonyos vonatkozásban mértéket és elérhetetlen példaképet jelentenek”.

Azért érzem különösen fontosnak e problémakomplexum tisztánlátását, mert a marxista műelemzéseknek sajnálatosan gyakori hibájuk, hogy összekeveredik bennük ez a két vizsgálati szempont. Ez a „tükrözés” szónak a két- (vagy talán még több-) értelműségig laza, illetve szabados használatával is összefügg. Tükrözésnek nevezetik általában valaminek az ábrázolása (tehát ez csak ábrázoló művészeteknél van meg: azt jelenti, hogy művészileg valamilyen módon *megjelenít egy témát*), ugyanakkor azonban a megjelenítésnek — vagy esetleg nem ennek, hanem általában a *művészi alkotásnak a módja, milyensége* is. („Abban, hogy éppen így ábrázolja, mesterien tükröződik kora...” „Kompozíciójának módja korának azt a sajátosságát tükrözi, hogy...”) Ily módon az az eredmény, amely a művészi változó vizsgálatából származik, a művészi állandó egyik esetleges mozzanatával (az ábrázolással) való névazonosság („tükrözés”) leple alatt merőben más síkra

siklik át, és azt a látszatot kelti, hogy magának a művészi állandó vizsgálatának az eredménye.

Az esztétikai tételt illusztráló-bizonyító műelemzésnek azonban előbb a művészi állandó szempontjából kell a műalkotást megvizsgálnia: megnézni, hogy mennyiben, illetve mitől műalkotás az. Hogy miért éppen ilyen vagy olyan az a műalkotás, az a következő — vele összetartozó, ugyanakkor azonban tőle világosan elhatárolandó — kérdés lehet csupán. (Tehát pl. Ady-versek esetében az az esztétikai alapkérdés, hogy mi különbözteti meg őket a *nem műalkotásoktól* — pl. az Ady-publicisztikától —, és ennek az alkérdése lehet azután az, hogy pl. mi a kapcsolat e kettő között — mely kapcsolat részben megkülönböztető jegyük is a *többi műalkotás* viszonylatában.)

Még egy kérdést szeretnék itt éppen csak érinteni. Eörsi cikkében az áll, hogy Caudwell szerint a líra csupán „introvertált, szubjektív bensőség önkifejeződése”. Itt nincs tér az egyenetlen, de rendkívül izgalmas és értékes caudwelli művek elemzésére. (Azt viszont csak sajnálni lehet, hogy Lukács Gyöngy, aki azon kevesek közé tartozik, akik ezt a szükséges alapos elemzést elvégezhetnék volna, mindössze néhány szóra méltatva Caudwell gondolatait, egyértelműen elvetette azokat. Az angol marxisták a *The Modern Quarterly* hasábjain folytatott ún. „Caudwell-vitá”-ban lényegesen árnyaltabb képet adtak erről az életműről.) Puzstán a szöveg-, illetve értelmi hűség védelmében álljon itt — sok más közül félig taláalomra kiválasztva — az *Illúzió és valóság* című mű első fejezetének zárómondata: „A költészet igazsága ezért nem ténymegállapító absztrakt tartalmában, hanem a társadalomban betöltött dinamikus szerepében, kollektív érzelmeket kifejező tartalmában áll.”

Ez nem vág egybe az Eörsi által mondottakkal. Az eredményes vitának viszont a vitatott szövegek tisztelete is legalapvetőbb feltételei közé tartoznak. Biztos vagyok benne, hogy ebben Eörsi István is egyetért velem.

APARTHEID-ANTOLÓGIA?*

Két lényeges kifogása van a jugoszláviai HÍD cikkírójának a *Mai Magyar Költők Antológiája* tavaly megjelent második kiadásával kapcsolatban. Lehetne több is — ezt éppen a szerkesztők, Garai Gábor és e sorok írója tudják a legjobban —, hiszen nem volt még és ezután sem lesz olyan antológia, mely hibátlan lenne. A Híd cikkírójának bírálata azonban elvi jelentőségű, s éppen ezért igényli a választ. Azt írja, hogy ez az antológia irodalompolitizál, mégpedig leplezetlenül teszi ezt, amint az előszó is mutatja — és ez hiba. Emellett mintha kevésbé lényegesnek tartaná, hogy — szerinte — valami sajátos „apartheid-politika” elvei szerint, ebben az antológiában *nem* szerepelnek a

* A budapesti *Elet és Irodalom* c. irodalmi hetilap 1967. 3. számából vettük át E. Fehér Pál glosszáját, amelyben válaszolni próbált Torma Dénes *Apartheid egy antológiában* c. írására (Híd, 1966 11–12.). A szóban forgó cikk érvelésével, hangnemével, a cikkíró vitamódszerével, képtelen inszINUÁCIÓIVAL stb. természetesen a legkisebb mértékben sem érthetünk egyet, s átvételünk egyedüli célja olvasóink tárgyilagos tájékoztatása az antológia-vita minden vonatkozásáról, azokról is, melyek nem folyóiratunk hasábjain látnak napvilágot.